

Kozimjon AKRAMOV,
 Namangan muhandislik-qurilish instituti stajor-o'qituvchisi
 E-mail: akramovkozimjon@gmail.com
 Tel: (97) 682 02 17

Toshkent davlat texnika universiteti prof.v.b., f.f.d N.Nishonova taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA SHAHAR MADANIYATI VA ESTETIKASINING MILLIY-MADANIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Annotatsiya

Shaharsozlik, shahar madaniyati va estetikasi xalq, millat tafakkurining ifodasi, insonning yon-atrofiga munosabati, yovvoyi tabiatdan o'zini asrashga qaratilgan sa'y-harakatlari, turmush tarzini go'zallashtirish va farovonlashtirishga intilishlari majmuasidir. Islomning tarqalishi bilan undagi tasavvurlar arxitektura, qurilish, urf-odat, turmush tarzi va madaniy hayotga singdirilgan. Ammo ularning hech birida arab istilochilarining pozitiv ishtiroki, qo'llab-quvvatlaganiga oid fakt uchramaydi. O'zbek xalqining yon qo'shni xalqlar, dunyo xalqlari bilan savdo-sotiq qilib yashashga intilganini tarixiy manbalar isbotlaydi. Bu aloqalar jarayonida ma'lum bir usullar yoki shaharsozlik, uy bezatish san'atining ayrim ko'rinishlar chetdan o'zlashtirilgan bo'lishi tabiiy holdir.

Kalit so'zlar: Shaharsozlik, millat tafakkuri, Ayryanem Vedjo, Airyana Vaedjo, Ayryanem Vedjo, Ariana Vedja, Aryana Vedja, Aranam Veadja, katta shahar, Turkiy dunyo, Islomning tarqalishi, O'rta Osiyoda shaharsozlik.

ВЛИЯНИЕ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЭСТЕТИКИ НА НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

Городское планирование, городская культура и эстетика являются выражением мышления людей и нации, отношения человека к окружающей среде, его усилий защитить себя от дикой природы, его стремлений украсить и улучшить свой образ жизни. С распространением ислама его идеи были включены в архитектуру, строительство, обычаи, образ жизни и культурную жизнь. Однако нет никаких свидетельств позитивного участия и поддержки арабских оккупантов ни в одном из них. Исторические источники доказывают, что узбекский народ стремился жить торговлей с соседними народами и народами мира. В процессе этих контактов естественно, что определенные методы или некоторые взгляды на искусство градостроительства и украшения дома приобретались из-за границы.

Ключевые слова: Городское планирование, национальное мышление, Айрианем Веджо, Айриана Ваеджо, Айрианем Веджо, Ариана Веджа, Арьяна Веджа, Аранам Веджа, большой город, тюркский мир, распространение ислама, городское планирование в Центральной Азии.

INFLUENCE OF URBAN CULTURE AND AESTHETICS ON NATIONAL-CULTURAL DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Annotation

Urban planning, urban culture and aesthetics are the expression of people's and nation's thinking, human's attitude to his surroundings, his efforts to protect himself from wild nature, and his aspirations to beautify and improve his lifestyle. With the spread of Islam, its ideas were incorporated into architecture, construction, customs, lifestyle and cultural life. However, there is no evidence of the positive participation and support of the Arab invaders in any of them. Historical sources prove that the Uzbek people sought to live by trading with neighboring nations and peoples of the world. In the process of these contacts, it is natural that certain methods or some views of the art of urban planning and home decoration were acquired from abroad.

Key words: Urban planning, national thinking, Airyanem Vedjo, Airyana Vaedjo, Airyanem Vedjo, Ariana Vedja, Aryana Vedja, Aranam Veadja, big city, Turkic world, spread of Islam, urban planning in Central Asia.

Kirish. O'zbek milliy shaharsozligi, shahar madaniyati va estetikasi o'zining ibratli tarixiga ega. Bu jarayonlarni qadimgi davrdan to XX asrgacha bo'lgan, XX asr va Yangi O'zbekiston davrlariga bo'lib o'rganishimiz mumkin.

Shaharsozlik, shahar madaniyati va estetikasi xalq, millat tafakkurining ifodasi, insonning atrofiga munosabati, yovvoyi tabiatdan o'zini asrashga qaratilgan harakatlari, turmush tarzini go'zallashtirish va farovonlashtirishga intilishlari jamlangan. Shaharsozlik universal yo'nalishlar, keng bilimlar va falsafiy-estetik idrokni o'zida maujassamlashtirgan uzoq izlanishlar natijasidir. Bunday izlanishlar asrlar davomida ma'lum bir qarashlar, usullar va tajribalar tarzida shakllanadi, kishilarning ijtimoiy-falsafiy va estetik qarashlariga aylanadi. Shuning uchun ham u imorat ichki va tashqi qismida rang-barang bezaklar qo'llay boshlaydi. Insoniyat ijtimoiy taraqqiyotida sinfiy jamiyat shakllangach, mehnat taqsimoti natijasida, imorat qurish va uni bezash bilan bog'liqalohida ganchkorlik, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, tosh o'ymakorligi kabi sohalar yuzaga keladi. Turli sohalarini egallagan xalq ustalari, me'morlari asrlar davomida sinovdan o'tgan tarh, tarz, kompozitsiya va konstruktiv asoslardan foydalanib kelgan. Bu asosiy tadbirlarning qayta qayta qo'llanilishi xalq me'moriy an'alarining yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Shuning uchun ham har bir xalq, hudud, viloyat, voha, tog' daralarida turar joy imorati tarhi, tarzi kompozitsiyasi bilan bir biridan farq qiladi". Bu o'rinda aytilmoqchi bo'lgan asosiy fikr shundaki, har bir xalq, madaniyat va milliy shaharsozlik o'zining nafaqat an'alariga, usullariga, shuningdek, falsafiy retrospektiv o'rganishga loyiq tarixiga ega. Bizda mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar kam, ularning ham aksariyati tarixiy yondashuvga tayanadi. Milliy shaharsozlik va arxitektura shakllanishi jarayonlarini ijtimoiy-falsafiy va estetik o'rganish borasidagi tadqiqotlar kamroq uchraydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarixiy va arxeologik tadqiqotlar ko'rsatadiki, O'zbekiston hududida ilk shaharlarning vujudga kelishi er.avv. IV-mingginchi yilliklariga to'g'ri keladi. "Avesto"da qayd etilishicha, o'lkamiz hududlarida Airyana Vpaedjo, Ayryanem Vedjo, Airyana Vaedjo, Ayryanem Vedjo, Ariana Vedja, Aryana Vedja, Aranam Veadja, rianam Vaydja kabi 16 hudud, viloyat, chamasi shaharlar tilga olinadi. Qadimgi Xitoy yilnomalarida Baqtriya, Qang Davan, Yuni, Bityan nomlari keltiriladi. So'g'd katta shahar-davlat edi. Ular mavqei va tuzilishi, arxitekturasini va aholisining zichligi nuqtai nazaridan Bobil, Assuriya kabi shaharlarnikidan kam bo'lmagan. Imoratlarda asosan loy, yog'och, xom g'ishtlar ishlatilgan. O'lkamizdagi kontinental (jazirama issiq va qattiq sovuq) ob-havo imoratlar devorlarini qalin 40-60 sm. qilishga undagan. Kamdan kam

hollarda pishgan g'isht ishlatilgan, chamasi bunday binolarda badavlat oilalar yashagan. Xom g'ishtni pishirish ancha mehnat va maxsus moslamalarni talab etgan.

Eramizning IV-asriga kelib turkiy xalqlarning jipslashuvi va uyushgan davlat, siyosiy tizim yaratishga intilishlar sababli ularning imperiyasi shakllangan. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, "Turkiy dunyo o'zining qadimiy tarixi davomida jahon tamadduni va rivojiga ulkan ta'sir ko'rsatgan zabardast madaniyatni yaratishga erishgan. Uning ta'siri Turk olami jug'rofiy jihatdan Yevrosiyo markazida G'arb bilan Sharqni bog'lovchi ko'priq sifatidagi vazifalarida namoyon bo'ladi. Vujudga kelgan cho'l sivilizatsiyasining o'ziga xos jihati shunda ediki, turklar Yevrosiyo kengliklarida barcha etnoslarni birlashtirib, sinergetik butunlikni hosil qiluvchi ijtimoiy-falsafiy g'oyani yaratganlar. Yevrosiyo mintaqasida turk etnosi boshchiligidagi integratsion jarayonlarning bunday amalga oshirilishi qadimgi turklar sivilizatsiyasining keng hududlarga tarqalishiga olib kelgan. Ammo o'lkamiz xalqlari chorvachilik bilan birga dehqonchilik bilan ham shug'ullangan. Bu Sirdaryo va Amudaryo bo'ylarida aholining o'troq yashaganidan, ular asosan dehqonchilik bilan shug'ullanganlaridan darak beradi. Demak, o'lkamiz xalqlari tarixida, ularning uyushib, o'troq yashashi natijasida Marv, Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Osh, Shosh kabi shaharlar paydo bo'ladi, ularda o'troq madaniyat va shaharsozlik uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Aynan o'troqlik shaharsozlik va shahar estetikasi shakllanishining ibtidosidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Arab istilochilarining o'lkamizga bostirib kelishi natijasida zardo'shtiylik diniga oid ibodatxonalar, manbalar yo'q qilinadi. Xalqimiz zo'rlab islomga e'tiqod qildiriladi, islom va arablarga qarshi chiqqanlar hayrov qirg'in qilinadi. Buxoroda arablar o'tkazgan qirg'inlar hanuzgacha tarixchilarni hayratga soladi. Buxoro o'lkamizdagi chiroyli shaharlardan biri bo'lib kelgan, arablar uni vayron qilishadi, aholisining asosiy qismini yoki o'ldirishadi, yoki qul qilib olib ketishadi. Shunday vayrongarchiliklar boshqa shaharlarda ham amalga oshiriladi. Bu erksevar o'lkamiz xalqlarining islomga va arablarga qarshi turganini, bosqinchilarga qarshi matonat bilan kurash olib borganini ko'rsatadi. Hayratli jihati shundaki, arablar xalqlarimizga islomga e'tiqod qilishdan boshqa narsaga o'rgatishmagan, ular na biror bino, na madrasa, na shahar qurganlar. Mavjud imoratlarni xalqimizning o'zi barpo etgan.

Islomning tarqalishi bilan undagi tasavvurlar arxitektura, qurilish, urf-odat, turmush tarzi va madaniy hayotga singdirilgan. Ammo ularning hech birida arab istilochilarining pozitiv ishtiroki, qo'llab-quvvatlaganiga oid fakt uchramaydi. Ularning niyati islomni zo'rlab singdirish, shu asosda xalqimizni talash, boyliklarini olib ketish, o'zini ruhan mute, qaram, qul qilishdan boshqa narsa emas edi. O'lkamizda yaratilgan shaharlar, madrasa va masjidlar, karvonsaroylar, hammomlar xalqimizning qo'llari va idroki, mehnati bilan barpo etilgan, islom esa ularga ko'makchi bir vosita edi, xolos. Shuning uchun shaharsozlik va shahar estetikasining shakllanishini islom bilan bog'lash to'g'ri emas. Ha, islom xalqimiz hayotiga g'oyaviy, e'tiqodiy nuqtai nazardan ta'sir etgan, ammo u milliy shaharsozlikning shakllanishida asosiy omil bo'lmagan. Bunday omil xalqimizning irodasi, mehnati, qurib yashashdek an'analardir. "O'zbek boyisa uy quradi, to'y qiladi" degan naql behuda aytilmaydi. U hatto, bizing fikrimizcha, boyimasa ham, ammo qo'lga ozgina pul tushsa, uy quradi.

Tahil va natijalar. Shaharlar tarixini o'rgangan tarixshunoslar D.A. Alimova va M.I. Filanovich, Toshkent shahrining arab istilochilari davridagi holati haqida bunday yozadilar: "IX-X asrlarda Binkat Toshkent umumusulmon madaniy qadriyatlarini tizimiga umumiy ravishda kirdi va madaniyati yuksak rivojlangan viloyatlardan biriga aylandi. Xalifalikning barcha mamlakatlari uchun bu davrning ahamiyati odatda "musulmon uyg'onishi" davri atamasi bilan belgilanadi. Toshkent yaxlit mahalliy madaniy yutuqlar va an'analarni islom dini bilan o'zaro samarali ta'sirini o'zida aks ettirib, mazmun jihatdan noyob bir madaniy shaklini namoyon qildi".

Mualliflar XIV asrda yashagan tarixchi Zakariyo al Qazviniyning "Shosh ozoda va ajoyib, yam-yashil, juda go'zal va ko'ngilli shahar", deb yozgan. Manbalarda shaharda atirgul va boshqa xil gullar ko'p bo'lganligi ta'kidlanadi. Boshqacha qilib aytganda, shahar suv bilan yaxshi ta'minlangan va bog'-u rog'li uylar qurilgan. Shahar mahallalarga bo'linib, ularning har qaysisi 50-70 tadan xonadon va ko'plab masjid bo'lganligi haqida manbalarda ma'lumotlar keltiriladi.

O'rta Osiyoda shaharsozlik, – deb yozadi professor D.A. Nozilov, – shaharsozlik tarixida modul tizimi va handasaviy uyg'unlik Sharq xalqlariga xos "Chor unsur" falsafasiga binoan shaharsozlik va me'morchilik san'atida kvadrat va doira shakllarining ko'p martalab qaytarilishi natijasida "muntazamlik qonuni" hamda shahar mudofaa devorining bir ot yugurigi yoki yoy (kamon) o'qining havoda uchish masofasi bilan o'lchanganligi kabi omillar yordamida ammlga oshirilgan". Xullas, D.A. Nozilovning yozishicha, o'lkamiz xalqlarida me'morchilik va binolarni badiiy bezash ma'lum bir odatlar, marosimlar, xalqlarimiz turmush tarzidan, tasavvurlaridan joy olgan qoidalar ta'sirida shakllantirilgan. Ular faqat islomning ta'siridan emas edi. O'rta asr odami tafakkurida olam va ko'rinmas olam (makrokosm va mikrokosm) bir xil bo'lgan. Odam aynan olamga monand, olam ham o'zining har bir tarkibiy tuzilmasida butunlayicha qaytarilgan, deb tushunilgan. O'rta asr odami o'zi haqida o'z tasavvurini atrofidagi barcha narsalarga, shu jumladan, o'zi yaratgan narsaga ham ko'chirgan... Jumladan, O'rta Osiyoda o'rta asr shaharlari tarkibi uch qismdan tashkil topgan, ya'ni, diz qalha, shahriston, rabot, shuningdek, tog' daralarida qishloqlar bolo yuqorimiyona o'rta va poyon qo'yi kabi uch qismga taqsimlangan. Shaharlar tarhi ham uch xil ko'rinishda kelgan". Kosmos, Yer va Odam kabi Sharq falsafasida keladigan ramziy tushunchalar shaharsozlik va shahar estetikasida ham qo'llanilgan.

Xulosa va takliflar. O'zbek xalqining yon qo'shni xalqlar, dunyo xalqlari bilan savdo-sotiq qilib yashashga intilganini tarixiy manbalar isbotlaydi. Bu aloqalar jarayonida ma'lum bir usullar yoki shaharsozlik, uy bezatish san'atining ayrim ko'rmishlar chetdan o'zlashtirilgan bo'lishi tabiiy holdir. Amir Temur Samarqandni bunyod etishda bosib olgan yerlaridagi ustalarni, mohir quruvchilarni olib kelgan. Bu ustalar o'zi bilan birga chet el elementlarini shaharsozlikka tadbiq etishi turgan gap edi. Yoki bo'lmasa, O'rta Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olingani shaharsozlikka ham bevosita ta'sir etgan. Shaharlarni rejalashtirish, katta yo'llar qurish, ko'p qavatli binolar, ma'muriy idoralar barpo etish, ko'chalarni elektr chiroqlari bilan yoritish, kommunal xizmatlarni uyushtirish, tramvay, avtobus, elektrichka, poyezddan foydalanish kabilar Rossiya madaniyati bilan yaqinlashish, uyg'unlashish natijasida yuzaga kelgan. Bu misollar o'zbek milliy shaharsozligi va shaharni madaniy-estetik bezatish o'z an'analarga, milliylik xususiyatlariga ega ekanini inkor qilmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Витрувий. Десять книг об архитектуре. – Москва: "Архитектура", 2021. С.17.
2. Нозилов Д.А. Ўрта Осиё меъморчилигида одатлар, қондалар ва рамзий ифодалар. – Тошкент: "Санъат" журнали нашр., 2011. 4 б.
3. Авесто. М.Исҳоқов таржимаси. – Тошкент: Шарқ 1997; Бобоев Х., Ҳасанов С. "Авесто" маънавият сарчашмаси. – Тошкент: Адолат, 1999.

4. Эргашев Ш. Қадимги цивилизациялар. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2016. 304 б.
5. Бартольд В.В. Сир Дарья. Сочинения. Том 111. – Москва: “Наука”, 1965; Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – Москва - Ленинград: Гослитиздат, 1950;
6. Малявкин А.Т. Танские хроники о государствах Центральной Азии. – Новосибирск: “Наука”, 1989;
7. Пьянков И.В. Саки. – Душанбе: “Ирфон”, 1968; История и культура Средней Азии. Древность и средние века. – Москва: Изд.Восточной литературы, 1976.
8. Алимова Д.А., Филанович М.И. Тошкент тарихи қадимги даврлардан бугунги кунгача. – Тошкент: ART FLEX. 2009. 45 б.
9. Ўша асар. 46 б.
10. Нозилов Д.А. Ўрта Осиё меъморчилигида одатлар, коидалар ва рамзий ифодалар. –Тошкент: “Санъат” нашр, 2011. 44 б.
11. Ўша асар. 45 б.
12. История китайской философии. – Москва: Прогресс, 1987. С.145-148.
13. Azizbek, H. (2022). The Main Artistic Principles of The Project Proposal of The Ecological Mosque. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 3(6), 45-51.
14. Raimjonovna, N. N. (2022). Urban and urban planning as an object of philosophical and aesthetic research. Innovative achievements in science, 1(9), 65-69.
15. Акрамов, К. (2022). Afrosiab, Panjikent monuments interior solutions. Общество и инновации, 3(6/S), 62-66.
16. Ibragimjon o'g'li, A. K. (2023). THE MODERN INTERIOR. Journal of new century innovations, 21(2), 18-23.
17. Ibragimjon o'g'li, A. K. (2023). ZAMONAVIY DIZAYN TENDENSIYALARI. Journal of new century innovations, 21(2), 10-17.
18. Касимов, О. С. (2021). Современный интерьер. Интернаука, 20(196 часть 1), 88.
19. Ibragimjon o'g'li, A. K. (2023). THE MODERN INTERIOR. Journal of new century innovations, 21(2), 18-23.
20. I.K Akramov, (2023). INTERYERNING RIVOJLANISH TARIXI. Qurilish va ta'lim ilmiy jurnali, 5 (1), 98-101
21. Ruzinov, B. A. (2023). TASVIRIY SAN'AT RIVOJLANISH TARIXI VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATLI JIHATLARINI O'RGANISH VA TAXLIL QILISH. Models and methods for increasing the efficiency of innovative research, 2(19), 1-8.
22. Temirova, M. (2023). THE ABILITY OF THE TEACHER TO APPLY THE TECHNOLOGIES OF INDIVIDUAL WORK WHEN TEACHING STUDENTS THE LESSONS OF SKILLFUL PAINTING. Евразийский журнал академических исследований, 3(3), 177-181
23. Темирова, М. И. (2022). ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО И ЕГО СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(2).